Qabul qilindi: 14-oktabr 2026-yil • Ma’qullandi: 21-oktabr 2026-yil • Nashr qilindi: 31-oktabr 2026-yil

RAQAMLI XABARLARNI QABUL QILISHDA HISSIYOT, QADRIYAT VA HUKMNING DIALEKTIK ALOQADORLIGI

ДИАЛЕКТИЧЕСКАЯ ВЗАИМОСВЯЗЬ ЭМОЦИИ, ЦЕННОСТИ И СУЖДЕНИЯ ПРИ ВОСПРИЯТИИ ЦИФРОВЫХ СООБЩЕНИЙ

THE DIALECTICAL RELATIONSHIP BETWEEN EMOTION, VALUE AND JUDGEMENT IN RECEIVING DIGITAL MESSAGES

Jo‘raboyeva Nargiza Ortig‘aliyevna

Farg‘ona davlat universiteti mustaqil izlanuvchisi

Orcid: 0009-0006-5774-0714

Annotatsiya. Maqola raqamli xabarni baholashda hissiyot va hukmni mutlaq qarama-qarshi qo‘yishning chegaralarini tahlil qiladi. Konseptual qiyoslash dastlabki hissiy holat, xabarga munosabat va daliliy xulosani ajratadi. Hissiyot qadriyatli ahamiyatni bildirishi, lekin faktni mustaqil tasdiqlamasligi asoslanadi. Martel hamda Lühring tadqiqotlari qo‘llanish doirasi bilan qiyoslanadi. Refleksiv tanaffus, qadriyatni aniqlash va dalilni tekshirishning integrativ tartibi taklif etiladi.

Kalit so‘zlar: hissiyot; qadriyat; hukm; refleksiya; raqamli xabar; dalil; emotsional javob.

Аннотация. Статья анализирует границы противопоставления эмоции и суждения. Различаются исходное состояние, реакция на сообщение и вывод о фактах. Эмоция может выражать ценностную значимость, но не подтверждает факт сама по себе. Сопоставляются исследования Мартел и Люринга с учётом их условий. Предложено сочетать рефлексивную паузу, выявление ценности и проверку свидетельств.

Ключевые слова: эмоция; ценность; суждение; рефлексия; цифровое сообщение; свидетельство; эмоциональная реакция.

Abstract. The article examines the limits of opposing emotion to judgement in digital communication. It distinguishes prior affect, reactions to messages and evidential conclusions. Emotions may indicate value-related significance without independently confirming facts. Studies by Martel and Lühring are compared within their respective research conditions. A reflexive procedure combines pausing, identifying the value at stake and examining evidence rather than suppressing emotion.

Keywords: emotion; value; judgement; reflection; digital message; evidence; emotional response.

Kirish

Raqamli axborotga doir hukmni “hissiyot bor, demak aql yo‘q” shaklida tushuntirish yetarli emas. Martel, Pennycook va Rand ayrim tajribalarda hissiyotga tayanish yolg‘on xabarga ishonishni kuchaytirishi mumkinligini ko‘rsatgan [1]. Biroq bu natijadan barcha hissiy javob bilishni buzadi degan umumiy hukm kelib chiqmaydi. Hissiyot nimaga qaratilgani, qachon yuzaga kelgani va qaysi hukm bilan bog‘langani alohida aniqlanishi kerak.

Lühring va hamkorlarning Avstriyada o‘tkazilgan, 422 ishtirokchili tajribasi dastlabki hissiy holat bilan xabarga javoban paydo bo‘lgan hissiyotni ajratadi; ayrim qatnashchilardagi g‘azab yolg‘onlikni tan olish bilan bog‘langan [2]. Bu kuzatuv hissiyotning epistemik rolini sababiy ketma-ketlikdan uzib baholash mumkin emasligini ko‘rsatadi. Muammo hissiyotni yo‘qotishda emas, uning faktual xulosa bilan munosabatini aniqlashdadir.

Maqolaning savoli: hissiyot xabarning qadriyatli ahamiyatini ochib bergan holda hukmning daliliy mustaqilligini qanday saqlash mumkin? Maqsad aql va hissiyotning mutlaq ajralishini emas, ularning turli vazifalarini tushuntirishdir. Mualliflik talqinida dialektik aloqadorlik bir-birini almashtirish emas, o‘zaro ta’sir, ichki ziddiyat va refleksiv qayta ko‘rib chiqish imkoniyatini anglatadi.

Materiallar va metodlar

Materiallar hissiyot va yolg‘on axborotga ishonish munosabatiga oid birlamchi

tadqiqotlar hamda axborotni baholash haqidagi konseptual ishlardan maqsadli tanlandi. Empirik natijalar ularning tanlanmasi, xabar mavzusi va tadqiqot usulidan ajratib qo‘llanmadi. Tadqiqotlarda bir xil natija kuzatilmagani nazariy tahlil uchun muammo sifatida olindi, mualliflar o‘rtasidagi oddiy qarama-qarshilik deb talqin qilinmadi.

Metodning asosiy amali to‘rtta predmetni ajratishdir: dastlabki affektiv holat, xabarga hissiy reaksiya, qadriyatli baholash va faktual hukm. Keyin ular orasidagi o‘tishda qaysi qo‘shimcha asos kerakligi tekshirildi. Masalan, g‘azab adolatsizlik haqidagi tasavvurni bildirishi mumkin, lekin tasvirlangan voqea haqiqatan sodir bo‘lganini o‘z-o‘zidan isbotlamaydi. Shu bilan birga, xabarning yolg‘on ekanini anglash ham g‘azabga sabab bo‘lishi mumkin.

Yangi respondentlar bilan tajriba o‘tkazilmadi. Jadval hissiy holatni psixometrik o‘lchash yoki shaxsning ruhiy holatiga tashxis qo‘yish uchun mo‘ljallanmagan. Natijalar xabarni qabul qilishdagi savollarni aniqlashtiradi. Sababiy kuch, ta’sir miqdori yoki o‘zbek tilli auditoriyadagi tarqalish darajasi haqida empirik da’vo berilmaydi.

Natijalar

Hissiyotning signali va dalilning asosi. Birinchi natija hissiy javob bilan faktual asosning turlicha funksiyasini ajratishdir. Mualliflik yondashuvida hissiyot “bu men uchun ahamiyatli” degan yo‘nalishni ochishi mumkin. Dalil esa “bu da’voni qaysi asos bilan qabul qilish mumkin?” savoliga tegishli. Ahamiyat va to‘g‘rilik o‘zaro bog‘lanadi, ammo bir xil emas. Muayyan voqeaning sodir bo‘lishini istash yoki undan qo‘rqish uning sodir bo‘lganini tasdiqlamaydi.

Ikkinchi natija hissiyot obyektini aniq ko‘rsatishdir. Inson tasvirlangan zarar, xabar muallifining ohangi, yolg‘on tarqatilgani yoki muhim muammo e’tiborsiz qoldirilganidan ranjishi mumkin. Bularning barchasini “xabarni hissiy qabul qildi” degan umumiy ifoda qamrab olsa, epistemik ma’no yo‘qoladi. Shuning uchun reaksiya kuchidan oldin uning nishoni aniqlanishi lozim. Aynan shu farq empirik qiyos uchun ham zarurdir.

Uchinchi natija qadriyatga muvofiqlikni faktual muvofiqlikdan ajratishdir. Shaxs uchun adolat, xavfsizlik yoki hurmat muhim bo‘lishi mumkin. Muayyan xabar ana shu

qadriyatni ifodalagani uning barcha da’volarini tasdiqlamaydi. Aksincha, noqulay yoki hissiy jihatdan yoqimsiz ma’lumot ham dalillangan bo‘lishi mumkin. Qadriyat faktni qidirish yo‘nalishiga ta’sir ko‘rsatishi mumkin, lekin dalilning o‘rnini egallamasligi kerak.

1-jadval. Hissiy qabul qilishdan asoslangan hukmga o‘tishning tahliliy tartibi

Daraja	Ajratuvchi savol	Ehtimoliy xato	Refleksiv amal
Dastlabki holat	Xabarni ko‘rishdan oldin qanday holat bor edi?	Avvalgi holatni xabar oqibati deb olish	Vaqt ketma-ketligini ajratish
Hissiy javob	Aynan nimaga munosabat bildirildi?	G‘azabni xabarni qabul qilish deb hisoblash	Reaksiya obyektini aniqlash
Qadriyat	Qaysi manfaat yoki tamoyil daxldor?	Qadriyatga moslikni haqiqatga tenglashtirish	Ahamiyat bilan faktni farqlash
Daliliy hukm	Da’voni qaysi asos tasdiqlaydi?	Hissiyot kuchidan qat’iylik chiqarish	Manba va muqobil izohni tekshirish
Amaliy qaror	Nima qilish va nimani ulashmaslik kerak?	Shoshilinch ulashishni yagona javob deb bilish	Oqibatga mutanosib harakatni tanlash

Jadvaldagi tartib hissiy javobni bekor qilmaydi. U hissiyotning nimani ko‘rsatayotganini va nimani ko‘rsatmayotganini aniqlashtiradi. Bir xabardan tashvishlanish masalani tekshirishga sabab bo‘lishi mumkin, lekin ulashishning yetarli asosi bo‘lmasligi mumkin. Xuddi shunday, xabarga nisbatan xotirjamlik ham uning xavfsiz yoki to‘g‘ri ekanini anglatmaydi. Ruhiy ohang daliliy maqomning o‘rniga ishlatilmaydi.

Qarama-qarshi empirik natijalarni tushuntirish chegarasi. Martel va hamkorlar hissiyotga tayanishni ko‘rsatma orqali kuchaytirish bilan xabarga ishonish orasidagi bog‘lanishni sinagan [1]. Lühring va hamkorlar esa dastlabki holat, keyingi hissiy javob hamda xabarning yolg‘onligini tan olishni ajratgan [2]. Ushbu ishlarning farqi hissiyotning bir xil nomi ostida turli o‘zgaruvchilar tekshirilishi mumkinligini ko‘rsatadi. Bir tadqiqot ikkinchisining barcha xulosalarini avtomatik inkor qilmaydi.

Maqolaning nazariy xulosasi sabab bilan oqibatni almashtirmaslik zaruratidir. Hissiyot yolg‘on xabarni qabul qilishdan oldin mavjud bo‘lishi, uning ta’sirida paydo bo‘lishi yoki aynan yolg‘onlik aniqlanganiga javob bo‘lishi mumkin. Bu ketma-ketliklar bir xil falsafiy hukmni bermaydi. “G‘azab va yolg‘on xabar birga uchradi” degan kuzatuvning o‘zi “g‘azab xabarga ishonishni keltirib chiqardi” degan sababiy da’voga yetarli emas.

Ecker va hamkorlar sharhida noto‘g‘ri axborotga ishonish va tuzatishga qarshilik bir

nechta psixologik mexanizm bilan bog‘lanadi [3]. Bu manba hissiyotni yagona izohlovchi omil deb olmaslik uchun asos beradi. Biroq umumiy sharh muayyan shaxsning reaksiyasiga tashxis qo‘yish imkonini bermaydi. Har bir holatda avvalgi bilim, manba haqidagi tasavvur va xabar konteksti haqidagi dalil zarur. Individual ayblovni umumiy mexanizm bilan almashtirish mumkin emas.

Refleksiv muvofiqlashtirish. To‘rtinchi natija uch bosqichli refleksiv tartib taklifidir: hissiy javobni tan olish, unga daxldor qadriyatni nomlash va faktual da’voni alohida tekshirish. “Bu xabar meni g‘azablantirdi” degan jumla bilan “bu xabar isbotlangan” degan jumla orasidagi farq ochiq saqlanadi. Keyingi qaror hissiyotni rad etishga emas, uning ko‘rsatgan muammosini daliliy tekshiruvga aylantirishga asoslanadi. Bu tartib universal psixologik davolash vositasi emas.

Tekshiruvda xabarning urg‘ulangan jihatlari va tashlab ketilgan konteksti aniqlanadi. Freymlash tahlili kommunikatsiyadagi tanlash va salmoqlantirishni ko‘rsatadi [4]. Shu asosda bir voqea haqida turli xabarlar hissiy javobni turlicha yo‘naltirishi mumkinligi tekshirish savoli sifatida qo‘yiladi. Muallifning vazifasi muayyan auditoriya albatta shunday javob beradi deb taxmin qilish emas, xabardagi dalil va baholovchi ramkani ajratishdir.

Epistemik hushyorlik haqidagi nazariya manba va mazmunni tekshirish bilan kommunikativ ishonchning birga mavjudligini muhokama qiladi [5]. Mazkur maqolada bu fikr hissiy o‘zini kuzatish bilan to‘ldiriladi: “men nega ishongim kelyapti?” savoli “da’vo uchun qaysi dalil bor?” savolini almashtirmasdan unga qo‘shiladi. Birinchi savol subyektiv yo‘nalishni, ikkinchisi esa tashqi asosni ochadi. Refleksiya aynan shu ikki tekshiruvni ajratib birlashtiradi.

Muhokama

Birinchi e’tiroz refleksiv tanaffus zarur paytda tez javob berishni susaytirishi mumkinligidir. Javob barcha qaror uchun bir xil tekshiruv hajmini talab qilmaslikdir. Zudlik bilan yordam berish va tekshirilmagan ayblovni ommaviy tarqatish boshqa amallardir. Harakat ehtiyotkorlik bilan amalga oshirilishi mumkin, xabarning qat’iy talqini esa qo‘shimcha tekshiruvgacha to‘xtatiladi. Shunday qilib, axloqiy befarqlik bilan epistemik

ehtiyotkorlik tenglashtirilmaydi.

Ikkinchi e’tiroz daliliy tekshiruvning o‘zi ham qadriyatlarga bog‘liq ekanidir. Bu to‘g‘ri muammo, ammo fakt va qadriyatni ajratishning foydasini yo‘qotmaydi. Qaysi savol muhimligi qadriyatga bog‘liq bo‘lishi mumkin; berilgan savolga javob qaysi asos bilan tasdiqlanishi esa mustaqil muhokama qilinadi. Tadqiqotchining qadriyatli pozitsiyasini oshkor etish xulosani dalilsiz qoldirish uchun ruxsat emas.

Uchinchi e’tiroz hissiyotni nazorat qilish talabi insonning samimiyligini cheklashidir. Maqola hisni yashirishni taklif etmaydi. U samimiy reaksiya bilan boshqa odamlarga yetkaziladigan faktual bayonni ajratadi. UNESCOning media va axborot savodxonligi dasturi xabarni tanqidiy baholashga yo‘naltirilgan [6]. Mazkur taklif shu yo‘nalishda hissiy javobni tan olishni, lekin uni dalil sifatida taqdim etmaslikni ta’limiy mashq predmeti sifatida ko‘rsatadi.

Noaniqlikni ifodalash ham ushbu muvofiqlashtirishning bir qismidir. Van der Bles va hamkorlar tajribalari noaniqlikni ochiq aytishning ta’siri shaklga bog‘liq ekanini ko‘rsatgan [7]. Bu natija mahalliy auditoriyaga avtomatik ko‘chirilmaydi. Keyingi tadqiqot o‘zbek tilidagi hissiy va neytral ifodalar, noaniqlik markerlari hamda ulashish qarori o‘rtasidagi farqlarni yangi empirik ma’lumot bilan tekshirishi lozim.

Xulosa

Raqamli xabarni qabul qilishda hissiyot, qadriyat va hukm o‘zaro bog‘liq, ammo funksional jihatdan aynan bir emas. Hissiyot ahamiyatni sezdirishi, qadriyat baholash yo‘nalishini ochishi, hukm esa dalilga muvofiq tasdiq yoki rad etishni talab qilishi mumkin. Ushbu farqlash hissiyotni bilishning yagona dushmani yoki yagona kafolati sifatida ko‘rsatishdan saqlaydi.

Maqola dastlabki hissiy holatni keyingi reaksiya bilan, reaksiyani esa faktual qabul bilan aralashtirmaslikni asoslaydi. Taklif etilgan refleksiv tartib hissiy tanaffus, qadriyatli asosni aniqlash va mustaqil dalil tekshiruvini birlashtiradi. Uning amaliy samaradorligi hali o‘lchanmagan; ilmiy qiymati esa keyingi tajriba uchun o‘zgaruvchilar va sababiy ketma-ketlikni aniq ajratishidadir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Martel, C., Pennycook, G., & Rand, D. G. (2020). Reliance on emotion promotes belief in fake news. Cognitive Research: Principles and Implications, 5, 47. DOI: 10.1186/s41235-020-00252-3

2. Lühring, J., et al. (2024). Emotions in misinformation studies: Distinguishing affective state from emotional response and misinformation recognition from acceptance. Cognitive Research: Principles and Implications, 9, 82. DOI: 10.1186/s41235-024-00607-0

3. Ecker, U. K. H., Lewandowsky, S., Cook, J., Schmid, P., Fazio, L. K., Brashier, N., Kendeou, P., Vraga, E. K., & Amazeen, M. A. (2022). The psychological drivers of misinformation belief and its resistance to correction. Nature Reviews Psychology, 1, 13–29. DOI: 10.1038/s44159-021-00006-y

4. Entman, R. M. (1993). Framing: Toward clarification of a fractured paradigm. Journal of Communication, 43(4), 51–58. DOI: 10.1111/j.1460-2466.1993.tb01304.x

5. Sperber, D., Clément, F., Heintz, C., Mascaro, O., Mercier, H., Origgi, G., & Wilson, D. (2010). Epistemic vigilance. Mind & Language, 25(4), 359–393. DOI: 10.1111/j.1468-0017.2010.01394.x

6. UNESCO. (2021). Media and Information Literate Citizens: Think Critically, Click Wisely! Media and Information Literacy Curriculum for Educators and Learners. – P. 90-96

7. van der Bles, A. M., van der Linden, S., Freeman, A. L. J., & Spiegelhalter, D. J. (2020). The effects of communicating uncertainty on public trust in facts and numbers. Proceedings of the National Academy of Sciences, 117(14), 7672–7683. DOI: 10.1073/pnas.1913678117